

***De proxenetis*. O pośrednictwie handlowym w prawie rzymskim uwag kilka**

De proxenetis. Some remarks on trade intermediation in Roman law

De proxenetis. Некоторые замечания о торговом посредничестве в римском праве

De proxenetis. Деякі зауваження про комерційне посередництво в римському праві

BRONISŁAW SITEK

Prof. dr hab., Uniwersytet SWPS

e-mail: bronislaw.sitek@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7365-6954>

Streszczenie: Przedmiotem opracowania jest instytucja pośrednika handlowego w prawie rzymskim określanego jako *proxeneta*. Po wojnach punickich Rzym ewoluował w kierunku państwa globalnego, co przyczyniło się do dynamicznego rozwoju gospodarczego, zwłaszcza handlu. Kupcy przemierzający ogromne połacie imperium potrzebowali lokalnego wsparcia ze strony osób znających miejscowe prawo, zwyczajy, a przede wszystkim stosunki handlowe. Pierwowzorem dla działalności *proxenetae* były osoby zajmujące się swataniem czy poszukiwaniem klientów dla prostytutek (*lenocinium*). Instytucja pośrednika handlowego w prawie rzymskim jest dość dobrze opracowana w literaturze dawnej i współczesnej. Nie istnieje natomiast żadne szersze opracowanie tej instytucji w piśmiennictwie polskojęzycznym. Stąd celem opracowania jest przede wszystkim przybliżenie polskiemu czytelnikowi takich kwestii, jak: kim był *proxeneta*, na jakiej podstawie prawnej działał, sposób określenia jego wynagrodzenia, rozstrzygnięcie sporów między pośrednikiem a osobą, której udział profesjonalnego wsparcia. Ciekawym zagadnieniem poruszonym w niniejszym studium jest również kwestia społecznej oceny działalności *proxenetae*. Podstawową zastosowaną metodą badawczą jest metoda prawno-historyczno-dogmatyczna. Zasadniczo badania zostały ograniczone do analizy trzech fragmentów autorstwa Ulpiana zachowanych w D. 50.14. Ponadto, w ramach metodologii, Autor przeprowadzając analizę wspomnianych fragmentów, opierał się na ich umiejscowieniu przez Otto Lenela w *Palingenesia*, co niewątpliwie stanowi *novum* w dotychczasowym dorobku romanistycznym. Podstawowym wnioskiem płynącym z opracowania jest stwierdzenie, że *proxeneta* jest archetypem dzisiejszej instytucji pośrednika handlowego.

Słowa kluczowe: pośrednictwo handlowe, *proxeneta*, wynagrodzenie pośrednika, charakterystyka pośrednictwa

Summary: The subject of this study is the institution of a trade intermediary in Roman law referred to as *proxeneta*. After the Punic Wars, Rome evolved into a global state, which contributed to rapid economic development, especially of trade. Merchants traversing vast swathes of the empire needed local support from people familiar with local law, customs and, above all, trade relations. The prototype for the activity of *proxenetae* were persons engaged in matchmaking or finding clients for prostitutes (*lenocinium*). The institution of the trade intermediary in Roman law is quite well studied in ancient and modern literature. However, there is no major study of this institution in the Polish-language literature. Hence, the aim of the study is primarily to familiarise the Polish reader with such issues as: who the *proxeneta* was, on what legal basis he acted, the manner of determining his remuneration, and the settlement of disputes between the intermediary and the person to whom he provided professional support. The question of the social evaluation of *proxenetae*'s activity is another interesting issue addressed in this study. The primary research method used is the legal-historical-dogmatic method. The research was essentially limited to an analysis of three passages by Ulpian preserved in D. 50.14. In addition, as part of the methodology, when analysing the aforementioned fragments, the author relied on their placement by Otto Lenel in the *Palingenesia*, which undoubtedly constitutes a novelty in the existing Romanist output. The main conclusion of the study is that the *proxeneta* is the archetype of today's trade intermediary institution.

Key words: trade intermediation, *proxeneta*, intermediary remuneration, characteristics of intermediation

Резюме: Предметом данного исследования является институт торгового посредника в римском праве, именуемого *proxeneta*. После Пунических войн Рим превратился в глобальное государство, что способствовало быстрому развитию экономики, особенно торговли. Купцы, пересекавшие огромные пространства империи, нуждались в поддержке, в лице людей, знакомых с местным законодательством, обычаями и, прежде всего, торговыми отношениями. Прообразом деятельности *proxenetae* были лица, занимавшиеся сватовством или поиском клиентов для проституток (*lenocinium*). Институт торгового посредника в римском праве достаточно хорошо разработан в античной и современной литературе, однако в научной литературе на польском языке нет обширного исследования этого института. Поэтому целью исследования является, прежде всего, ознакомление польского читателя с такими вопросами, как: кто такой *proxeneta*, на каком правовом основании он действовал, как определялось его вознаграждение, как разрешались споры между посредником и лицом, чье участие было профессионально поддержано. Интересен также вопрос о социальной оценке деятельности *proxenetae*, рассматриваемый в настоящей статье. В качестве основного метода исследования был использован историко-правовой догматический метод. Исследование, по сути, ограничилось анализом трех отрывков Ульпиана, сохранившихся в D. 50.14. Кроме того, в рамках методологии автор, проводя анализ указанных фрагментов, опирался на их размещение Отто Ленелем в *Палингенезии*, что, несомненно, является новшеством в сегодняшнем романистическом наследии. Основной вывод исследования заключается в том, что *proxeneta* является архетипом современного института торгового посредника.

Ключевые слова: торговое посредничество, *proxeneta*, вознаграждение посредника, характеристика посредничества

Резюме: Предметом цього дослідження є інститут комерційного посередника в римському праві, який називався *proxeneta*. Після Пунічних воєн Рим перетворився на глобальну державу, що сприяло швидкому економічному розвитку, особливо торгівлі. Купці, які подорожували величезними територіями імперії, потребували підтримки на місцях від людей, знайомих з місцевим законодавством, звичаями і, перш за все, торговельними відносинами. Взірцем для діяльності *proxenetae* стали особи, які займалися сватанням або пошуком клієнтів для повій (*lenocinium*). Інститут комерційного посередника в римському праві досить добре розроблений в античній та сучасній літературі. Однак у польськомовній літературі немає ширшого дослідження цього інституту. Тому метою дослідження є насамперед ознайомлення польського читача з такими питаннями, як: хто такий *proxeneta*, на яких правових засадах він діяв, як визначалася його винагорода, як вирішувалися спори між посередником та особою, участь якої він професійно супроводжував. Цікавим у цьому дослідженні є також питання соціальної оцінки діяльності *proxenetae*. Основним методом дослідження є юридично-історико-догматичний метод. Дослідження по суті обмежилося аналізом трьох фрагменти з Ульпіана, що збереглися в D. 50.14. Крім того, в рамках методології автор, здійснюючи аналіз згаданих фрагментів, спирався на їхнє розміщення Отто Ленелем у „Палінгенезії”, що, безперечно, є новизною у романистиці. Головний висновок дослідження полягає в тому, що *proxeneta* є архетипом сучасного інституту комерційного посередника.

Ключові слова: комерційне посередництво, *proxeneta*, посередницька зарплата, характеристика посередництва

Wprowadzenie

Rozwój gospodarczy, zwłaszcza handlowy o charakterze globalnym wymaga wsparcia ze strony zawodowych pośredników, zwanych także brokerami. Polski ustawodawca uregulował pośrednictwo handlowe m.in. w Kodeksie cywilnym¹, jak

¹ Umowa agencji uregulowana jest w art. 758–764⁹ Kodeksu cywilnego (dalej: K.c.).

i w innych ustawach². „Pośrednik zajmuje się pośredniczeniem w wykonywaniu określonych usług lub pośredniczy w uzyskaniu zasobów”³. Jego działanie ułatwia proces handlu pomiędzy przedsiębiorcami lub przedsiębiorcą a konsumentem. W ramach umowy pośrednictwa wykonawca zobowiązuje się wobec drugiej osoby do zrealizowania wcześniej ustalonego działania.

Pośrednicy handlowi działają w różnych branżach, m.in. w budownictwie, w obrocie nieruchomościami, a także w handlu detalicznym, np. pośredniczą w sprzedaży ofert turystycznych. Osoba taka organizuje zakup lub sprzedaż towarów bądź usług w zamian za prowizję od sprzedawcy. Pośrednik posiada odpowiednią wiedzę z obszaru gospodarczego, w ramach którego wykonuje swoje usługi, gwarantuje sprawny przebieg transakcji oraz współpracuje z obiema stronami w celu zapewnienia właściwej ochrony ich interesów⁴.

Rozwój gospodarczy, a zwłaszcza rozwój handlu, jaki dokonał się pod wpływem wojen punickich, szczególnie drugiej wojny punickiej, spotęgował zjawisko przemieszczania się kupców w obrębie ogromnych przestrzeni rodzącego się imperium. Dochodziło do mieszania się zwyczajów kupieckich i przepisów prawa, na podstawie których kupcy dokonywali czynności prawnych. Handlowcy pochodzący z różnych stron imperium najczęściej nie dysponowali wiedzą na temat przepisów lokalnego prawa, zwyczajów oraz nie wykazywali znajomości uwarunkowań lokalnego rynku⁵.

Ważną składową ówczesnego handlu było jego bezpieczeństwo i pewność dokonywanych czynności prawnych. Stąd pojawiła się potrzeba nowego zawodu – a właściwie obecności specjalistów, którzy służyliby pomocą stronom obrotu handlowego – czyli łączenia interesów ekonomicznych stron czynności prawnej. Mieli

² Do innych aktów prawnych regulujących pośrednictwo w różnych sektorach gospodarki należy zaliczyć m.in. ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, tekst jednolity: Dz. U. z 2023 r. poz. 344 czy ustawę z dnia 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym, tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 2077.

³ E. Rott-Pietrzyk, M. Grochowski, *Umowy pośrednictwa w obrocie towarami lub usługami: część ogólna i umowa agencyjna (projekt reformy)*, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, nr 1, s. 77.

⁴ Umowa pośrednictwa handlowego nie jest wprost uregulowana w Kodeksie cywilnym. Do realizacji pośrednictwa handlowego stosuje się umowy takie, jak: umowa agencyjna, umowa komisju, umowa maklerska, umowa agencji morskiej oraz umowy nienazwane, m.in. umowę dystrybucji. Zob. E. Wójtowicz, *Obowiązek lojalności w umowach pośrednictwa handlowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3644. Przegląd Prawa i Administracji 2015, nr 101, s. 277. Stąd pośrednicy mogą działać jako agenci, dystrybutorzy, brokerzy, handlowcy hurtowi. Obecnie rolę pośredników pełnią również platformy handlowe online, które umożliwiają producentom i klientom interakcję poprzez platformy e-commerce. Zob. G. Grzybczyk, *Różne formy pośrednictwa*, Rejent 1998, nr 2, s. 45–58.

⁵ Rozwój gospodarczy, zwłaszcza rozwój handlu był przedmiotem wielu opracowań romanistycznych. To właśnie zjawisko w dużej mierze leżało u podstaw ewaluacji prawa rzymskiego. Zob. C. Fadda, *Istituti commerciali del diritto Romano*, Napoli 1987, s. 1 i n.

to być specjaliści znający miejscowe uwarunkowania prawne oraz zwyczaje kupieckie; osoby, które niewątpliwie dobrze znały lokalne możliwości zbytu i podaży⁶.

Osoba zajmująca się tego rodzaju działalnością określana była greckim terminem *προξνητης*, zaś w transkrypcji łacińskiej jako *proxeneta*. Trudniła się interpretacją czy też doradczaniem, a więc wykonywała zadania podobne do tych, które należały do mediatora. Pierwowzorem *proxenetae* był swat, czyli osoba zajmująca się kojarzeniem osób chcących zawrzeć małżeństwa⁷. Bardzo podobne zadania wykonywały osoby zajmujące się stręczycielstwem (*lenocinium*)⁸. Instytucja pośrednika handlowego, określanego terminem *proxeneta*, była niewątpliwie znana już pod koniec republiki, o czym świadczy fragment jednego z listów Lucjusza Seneki⁹.

Temat zawodu pośrednika handlowego w prawie rzymskim, określonego jako *proxeneta*, nie był jeszcze podejmowany w polskiej literaturze romanistycznej. Jest on natomiast dobrze znany i opracowany w literaturze zagranicznej, zarówno dawnej¹⁰, jak i współczesnej, zwłaszcza włoskiej¹¹ i hiszpańskiej¹². Stąd jednym z motywów przyświecających niniejszemu studium jest zaprezentowanie polskiemu czytelnikowi pozycji prawnej i zadań, jakie podejmował *proxeneta*. Celem podjętych rozważań jest ponadto analiza źródeł prawa rzymskiego, ograniczona zasadniczo do pogłębionej egzegezy trzech fragmentów autorstwa Ulpiana, zachowanych w Digestach pod tytułem *De proxenetis* (D. 50.14). To ograniczenie wynika nie

⁶ J. Garrido Arredondo, *Mediación y mediadores en el tráfico jurídico romano*, Anuario de historia del derecho español 2002, nr 72, s. 400.

⁷ Cic. *Att.* 12.2: *Harum nuptiarum conciliator fuit M. Antonius*. W odniesieniu do kojarzenia małżeństw *proxenetae* był również wzmiankowany w prawie bizantyjskim, *Epitome graec. const. ex Basil.* Zob. J. Garrido Arredondo, *Mediación y mediadores...*, s. 409. Współcześnie osoby zajmujące się swataniem zostały wyparte przez portale randkowe.

⁸ A. Sokala, *Lenocinium w prawie rzymskim*, Toruń 2010, s. 30 i n.

⁹ Senec. *Ep.* 119.1: *Opus erit tamen tibi creditore: ut negotiari possis, aes alienum facias oportet, sed nolo per intercessorem mutueris, nolo proxenetae nomen tuum iactent*.

¹⁰ W. Meyer, *Disputatio Iuridica Inauguralis De Proxenetis Et Proxenetis*, Duisburg 1718; A. Ansaldo, B. Straccha, *Discursus legales de commercio et mercatura: cui adjecti sunt Ben. Stracchae tractatus duo de assecurationibus et proxenetis atque proxenetis*, Genevae 1718; J.S. Findekeller, *Disp. inaug. iur. de proxenetis et proxenetis, vulgo Macklern und Macklerlohn*, Dresden 1669.

¹¹ P. Cerami, A. Petrucci, *Lezioni di diritto commerciale romano*, Torino 2002, s. 15–16.

¹² P. Domínguez Tristán, *Una aproximación a la figura del proxeneta a tenor de D. 50,14 y su proyección al Derecho actual*, w: *El derecho comercial, de Roma al derecho moderno. IX Congreso Internacional, XII Iberoamericano de Derecho Romano. Las Palmas de Gran Canaria 1, 2 y 3 de febrero de 2006*, t. 1, red. S. Bello Rodríguez, J.L. Zamora Manzano, Las Palmas de Gran Canaria 2007, s. 255–276; J.M. Piquer Marí, *Algunas consideraciones acerca del mediador comercial o «proxeneta» en el pensamiento de Ulpiano*, w: *El derecho comercial...*, t. 2, s. 865–892; M. Lozano, *El proxeneta: la historia real sobre el negocio de la prostitución*, Barcelona 2017; A.L. Annichini, *El Tractatus de proxenetis, et proxenetis de Benvenuto Stracca (1509–1578)*, *Revista Lex Mercatoria. Doctrina, Praxis, Jurisprudencia y Legislación* 2017, nr 5, s. 49–58.

tylko z konieczności zachowania pewnych wymogów objętościowych tekstu, lecz także z dość skromnej liczby źródeł prawniczych dotyczących bezpośrednio instytucji *proxenetae*. Z punktu widzenia metodologicznego dla prowadzonej analizy istotne jest uwzględnienie pierwotnego położenia przywołanych fragmentów według systematyki, jakiej dokonał O. Lenel w *Palingenesia*.

1. Kwestia wynagrodzenia *proxeneta*

Pierwszy z analizowanych fragmentów autorstwa Ulpina pochodzi z komentarza do 42 księgi pism Sabinusa. Passus ten dotyczy zasadności wynagrodzenia, jakiego mógł spodziewać się *proxeneta* za wykonaną usługę. Nie jest do końca jasna kwestia podstawy prawnej działania pośrednika handlowego. Najprawdopodobniej *proxeneta* wykonywał swoje usługi na podstawie umowy – *pactum proxenetium*, ale mógł to czynić również z własnej inicjatywy, motywowany przyjaźnią lub moralnym obowiązkiem udzielenia pomocy osobom biorącym udział w obrocie handlowym¹³.

W doktrynie od dawna toczy się dyskusja nad prawnym charakterem tej umowy oraz nad podmiotowym zakresem działania pośrednika. Czynności *proxeneta* mogły być podejmowane na podstawie nieformalnego porozumienia między nim a stroną, na rzecz której te działania podejmował¹⁴. Obie strony, tj. pośrednik i osoba wspierana przez niego, milcząco godziły się na to współdziałanie. Niejednoznaczny charakter podstawy prawnej dla działalności *proxenetae* w praktyce rodził spory, które były rozstrzygane przez namiestnika prowincji, co jest przedmiotem pierwszego z trzech analizowanych fragmentów.

D. 50.14.1 Ulp. L. 42 ad Sab.: *Proxenetica iure licito petuntur*.

Ulpian w powyższym fragmencie stwierdza, że wynagrodzenie pośredników handlowych może być skutecznie dochodzone na drodze sądowej. Oznacza to, że droga sądowa w tym zakresie była dopuszczalna. Ten jednozdaniowy fragment sam w sobie nie jest zrozumiały, wydaje się wrywany z kontekstu. Stąd jego znaczenia należy doszukiwać się w jego pierwotnym usytuowaniu przez samego Ulpiana.

¹³ B. Straccha, *De proxenetis et proxenetis*, Francoforti 1593, s. 10.

¹⁴ J. Michel, *Gratuité en droit romain*, Bruxelles 1962, s. 198.

Niezbędne jest zatem odwołanie się do pierwotnej systematyki fragmentów pism *prudentes* zachowanych przez kompilatorów w Digestach.

Przedmiotowy fragment autorstwa Ulpiana został ulokowany przez O. Lenela w tytule *De furti* w ramach innego fragmentu autorstwa Ulpiana D. 19.5.15, pochodzącego z 42 księgi komentarza do pism Sabinusa. Tekst poprzedzający omawiany *passus* dotyczy przekazania właścicielowi zbiegłego niewolnika informacji o miejscu jego pobytu. Według Ulpiana przekazanie takiej informacji właścicielowi niewolnika nie jest czynem niedozwolonym, takim jak np. kradzież. Mimo tego, że właściciela niewolnika i informatora nie łączyła żadna umowa czy porozumienie, to taki informator mógł otrzymać wynagrodzenie za okazaną przysługę. Co więcej, Ulpian pisze, że wynagrodzenie to jest czymś normalnym, a osoba przekazująca informację o miejscu pobytu zbiegłego niewolnika może oczekiwać zapłaty: *Solent etiam mercedem huius rei accipere et sic indicare [...]*¹⁵. Zapłata przekazana informatorowi przez właściciela zbiegłego niewolnika nie stoi w sprzeczności z prawem, co jednoznacznie stwierdza Ulpian w sformułowaniu: *nec videtur illicitum esse hoc quod datur*.

Moim zdaniem O. Lenel winien tekst D. 50.4.1 umiejscowić po kolejnym zdaniu fragmentu D. 19.5.15, tj. po: *Quare qui accepit, quia ob causam accepit nec improbam causam, non timet conditionem*. Treść tego zadnia jest bowiem połączona z sytuacją bezumownego wręczenia zapłaty informatorowi. Dlatego też otrzymanie zapłaty przez informatora zawiadamiającego o miejscu pobytu zbiegłego niewolnika, pomimo braku umowy między stronami, nie mogło rodzić podstawy do żądania jej zwrotu tytułem bezpodstawnego wzbogacenia się. Wręczenie zapłaty informatorowi mogło być odruchem wdzięczności ze strony właściciela niewolnika za wyświadczoną przysługę. Sformułowane wnioski opierają się na użyciu przez Ulpiana terminu *condictio*, który oznacza skargę o zwrot nienależnego świadczenia czy bezpodstawnego wzbogacenia się¹⁶.

Ważną kwestią podniesioną przez Ulpiana we fragmencie D. 19.5.15 jest pytanie o to, czy informator może wytoczyć powództwo o zapłatę w sytuacji, gdy zostało zawarte porozumienie pomiędzy nim a właścicielem zbiegłego niewolnika – *pactio*

¹⁵ D. 19.5.15 (Ulp. 42 *ad Sab.*): *Solent, qui noverunt servos fugitivos alicubi celari, indicare eos dominis ubi celentur: quae res non facit eos fures. Solent etiam mercedem huius rei accipere et sic indicare, nec videtur illicitum esse hoc quod datur. Quare qui accepit, quia ob causam accepit nec improbam causam, non timet conditionem.*

¹⁶ J. Sondel, s.v. *condictio*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001, s. 195.

*intercessit*¹⁷. Ponadto wątpliwości może budzić status zawartej umowy – *pactum*, a tym samym kwestia dotycząca tego, czy umowa ta może stanowić samodzielną podstawę do wytoczenia powództwa cywilnego – *actio civilis* przeciwko właścicielowi zbiegłego niewolnika o zapłatę. Według Ulpiana taka umowa nie jest pozbawiona ochrony prawnej. Możliwe zatem było wytoczenie powództwa cywilnego o zapłatę. Zdaniem Ulpiana sama umowa zawarta między właścicielem niewolnika a informatorem co do wskazania miejsca jego pobytu może mieć charakter ugody pozasądowej (*transactio*).

Jeśli przyjąć za prawdziwe założenie O. Lenela, że fragment D. 50.14.1 został wyjęty przez kompilatorów z kontekstu fragmentu komentarza Ulpiana do pism Sabinusa (D. 19.5.15), to tekst przepisu D. 50.14.1 zawiera jednoznacznie kwestię dotyczącą wynagrodzenia pośrednika handlowego i możliwości jego dochodzenia w postępowaniu cywilnym. Wspólnym mianownikiem fragmentów D. 50.14.1 oraz D. 19.5.15 jest podobieństwo instytucji informatora o miejscu pobytu zbiegłego niewolnika do instytucji pośrednika handlowego, również jeśli chodzi o oczekiwanie wynagrodzenia za wykonaną pracę.

2. Odpowiedzialność *proxeneta*

W kolejnym fragmencie jest mowa o odpowiedzialności pośrednika handlowego – *proxenetae* – za negatywne skutki czynności prawnej, zawarciu której towarzyszył.

D. 50.14.2 Ulp. L. 31 ad ed.: *Si proxeneta intervenerit faciendi nominis, ut multi solent, videamus an possit quasi mandator teneri. Et non puto teneri, quia hic monstrat magis nomen quam mandat, tametsi laudet nomen. Idem dico, et si aliquid philanthropi nomine acceperit: nec ex locato conducto erit actio. Plane si dolo et calliditate creditorum circumvenerit, de dolo actione tenebitur.*

Powyższy fragment został umieszczony przez O. Lenela na końcu księgi 31 komentarza do edyktu pretora *De bonae fideiis contractibus/mandati vel contra*, po fragmencie D. 1.5.19, którego przedmiotem jest kwestia udzielania pożyczki oraz

¹⁷ D. 19.5.15 (Ulp. 42 ad Sab.): *Quod si solutum quidem nihil est, sed pactio intercessit ob indicium, hoc est ut, si indicasset adprehensusque esset fugitivus, certum aliquid daretur, videamus, an possit agere. Et quidem conventio ista non est nuda, ut quis dicat ex pacto actionem non oriri, sed habet in se negotium aliquod: ergo civilis actio oriri potest, id est praescriptis verbis. Nisi si quis et in hac specie de dolo actionem competere dicat, ubi dolus aliquis arguatur.*

odzyskania należności przez wierzyciela¹⁸. Nie budzi więc wątpliwości związek me-
rytoryczny fragmentu D. 50.14.2 z fragmentem D. 19.5.19, na który wskazał O. Le-
nel w *Palingenesia*.

Z kolei z tekstu D. 50.14.2 wynika, że zadaniem pośrednika handlowego było
nawiązywanie lub inicjowanie możliwości zawarcia czynności prawnej, czyli umo-
wy pomiędzy dwiema stronami – *Si proxeneta intervenerit. Proxeneta* występował
wówczas w roli podobnej do mediatora – *quasi mediator*. Niewątpliwie działalność
proxenetae była wówczas rozpowszechnioną formą aktywności, skoro Ulpian pisze
ut multi solent. Działalność *proxeneta* ułatwiała zatem zawieranie czynności praw-
nych m.in. przez kupców¹⁹.

Rozważania Ulpiana dotyczące fragmentu D. 50.14.2 koncentrują się wokół roli
i odpowiedzialności pośrednika handlowego przy zawieraniu kontraktu pożyczki.
Ulpian stwierdza, że *proxeneta* nie jest stroną czynności prawnej. W tym kontekście
rodzi się pytanie o to, jaką rolę odgrywał pośrednik handlowy. Czy może być on
traktowany jako zleceniobiorca – *videamus an possit quasi mandator teneri*? Ulpian
na to pytanie odpowiedział dość jednoznacznie, mianowicie że pośrednik handlo-
wy przy dokonywaniu czynności prawnej, jaką jest pożyczka, nie jest umocowany
jako mandatariusz, a tym samym nie jest zleceniobiorcą, czyli pełnomocnikiem
którejsz ze stron. Pośrednik nie dokonuje czynności prawnej w czyimś imieniu,
w tym przypadku pożyczkodawcy czy pożyczkobiorcy. Jego działanie nie polega na
reprezentowaniu jednej ze stron tej czynności prawnej.

To stwierdzenie Ulpiana jest o tyle ważne, że stanowi krok w kierunku wyod-
rębnienia pośrednictwa z umowy zlecenia, chociaż w pewnym zakresie działanie
proxenetae jest podobne do działania mandatariusza. Z tą jednak różnicą, że nie jest
on umocowany umową z którąkolwiek ze stron do reprezentowania jej interesów.
Pośrednik handlowy w swoim działaniu musi uwzględniać interes obu stron, cho-
ciaż jest możliwe, by reprezentował interesy tylko jednej ze stron.

W przypadku, gdy *proxeneta* otrzymałby wynagrodzenie za swoją pracę, nie moż-
na jej traktować jako realizacji umowy najmu – *Idem dico, et si aliquid philanthro-
pi nomine acceperit: nec ex locato conducto erit actio*. Sam termin *philanthropium*

¹⁸ D. 19.5.19 pr.-1: pr. *Rogasti me, ut tibi nummos mutuos darem: ego cum non haberem, dedi tibi rem vendendam, ut pretio uteris. Si non vendidisti aut vendidisti quidem, pecuniam autem non accepisti mutuam, tutius est ita agere, ut labeo ait, praescriptis verbis, quasi negotio quodam inter nos gesto proprii contractus. 1. Si praedium pro te obligavero, deinde placuerit inter nos, ut mihi fideiussorem praestares, nec facias, melius esse dico praescriptis verbis agi, nisi merces intervenit: nam si intervenit, ex locato esse actionem.*

¹⁹ C. Lázaro Guillamón, *La transactio romana y el actual acuerdo de mediación*, *Studia Prawnoustrojowe* 2014, nr 25, s. 174.

oznacza wynagrodzenie, czy raczej podarek wręczony pośrednikowi handlowemu²⁰. Wynagrodzenie nie było uiszczane za czas poświęcony na wykonanie tego zadania czy konkretnej pracy, lecz za udzielenie niezbędnych informacji koniecznych do zrealizowania transakcji handlowej. Stąd działanie *proxeneta* mogło pozornie przypominać realizację rzymskiej umowy najmu, tj. umowy o dzieło. Według Ulpiana pomimo istnienia pewnego podobieństwa realizacji powierzonego zadania pośrednikowi do przedmiotu umowy o dzieło, nie można stwierdzić tożsamości działania pośrednika handlowego z działaniem osoby wykonującej umowę o dzieło. Stąd też nie było możliwe wytoczenie powództwa o wykonanie dzieła – *nec ex locato conducto erit actio*²¹.

Dosyć istotne znaczenie ma ostatnie zdanie fragmentu D. 50.14.2 autorstwa Ulpiana, które brzmi: *Plane si dolo et calliditate creditorum circumvenerit, de dolo actione tenebitur*. Wynika z niego, że jedyną możliwą skargą, jaką można było wytoczyć przeciwko pośrednikowi handlowemu, było *actio doli generalis*. Taka możliwość jawiła się wówczas, gdy pośrednik działał podstępnie lub w sposób wyrachowany, czyli we własnym interesie, a nie w interesie strony czynności prawnej, która prosiła go o udzielenie fachowej pomocy. Oznacza to, że pośrednik w swojej aktywności musiał cechować się uczciwością i nie mógł działać na szkodę stron czynności prawnej, zawieraniu której towarzyszył. Ulpian słusznie stwierdził, że szczególnie negatywnie należy ocenić stronnictwo czy niekompetentne działanie pośrednika, zwłaszcza na szkodę wierzyciela. Dlatego przeciwko *proxenetae* można było w takim przypadku wytoczyć powództwo *actio doli*, czyli powództwo dotyczące podstępnego działania.

Kończąc rozważania nad fragmentem D. 50.14.2, należy stwierdzić, że działalności, jaką prowadził *proxeneta*, nie można było zaliczyć do kontraktu zlecenia ani do kontraktu najmu, dzisiejszej umowy o dzieło. W czasach Ulpiana pośrednictwo handlowe było zatem samodzielną instytucją prawną, z której mogły wynikać roszczenia zarówno pośrednika, jak i stron czynności prawnej, dokonaniu której pośrednik towarzyszył.

3. Zakres czynności podejmowanych przez *proxeneta*

Ostatni z analizowanych fragmentów dotyczący *proxenetae* zawiera informację pozwalającą na określenie tego, kim był i jakie czynności mógł podejmować.

²⁰ G.H. Heumann, *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1891, s. 396.

²¹ J. Garrido Arredondo, *Mediación y mediadores...*, s. 849.

D. 50.14.3 Ulp. l. octavo de omnibus tribunalibus: *De proxenetico, quod et sordidum, solent praesides cognoscere: sic tamen, ut et in his modus esse debeat et quantitatis et negotii, in quo operula ista defuncti sunt et ministerium qualequale accommodaverunt. Facilius quod Graeci hermyneutikon appellant, peti apud eos poterit, si quis forte condicionis vel amicitiae vel adessurae vel cuius alterius huiuscemodi proxeneta fuit: sunt enim huiusmodi hominum (ut in tam magna civitate) officinae. Est enim proxenetae modus, qui emptionibus venditionibus, commerciis, contractibus licitis utiles non adeo improbabiliter se exhibent.*

Powyższy fragment O. Lenel zamieścił pod tytułem *De extraordinariis cognitio-ninus* (O nadzwyczajnych postępowaniach), między fragmentem D. 50.13.1, który traktuje o kompetencjach namiestnika prowincji w zakresie rozstrzygania sporów dotyczących wynagrodzenia osób uprawiających sztuki wyzwolone (retorzy, gramatycy), a fragmentem D. 50.16.199, w którym znajduje się wyjaśnienie pojęcia „absentem”. Moim zdaniem istotne znaczenie ma powiązanie przedmiotowego fragmentu (D. 50.14.3) z tym pierwszym (D. 50.13.1), który dotyczy kompetencji namiestnika prowincji co do rozstrzygania sporów o wynagrodzenie osób wykonujących wolne zawody. Ulpian lokując fragment D. 50.14.3 bezpośrednio po nim, sugeruje, że również w przypadku zaistnienia sporu dotyczącego wynagrodzenia pośrednika handlowego, spór ten winien być rozstrzygany przed sądem namiestnika prowincji, nie zaś przed sądem miejskim.

Już na samym początku fragmentu D. 50.14.3 Ulpian używa dość zaskakującego określenia odnoszącego się do zawodu pośrednika, a mianowicie: *quod et sordidum*. Zwrot ten oznacza pracę pospolitą, prostą i niewymagającą specjalnych kwalifikacji²². Zatem praca, jaką wykonywał *proxenetae*, nie była zaliczana do *operae liberales*. Jednak nie była to też praca wykonywana przez niewolników – *operae illiberales*. Sądzę, że sam Ulpian, a może i inni prawnicy mieli problem z właściwym zakwalifikowaniem pracy pośredników handlowych według ówczesnej klasyfikacji zawodów. Niemniej w praktyce praca pośredników była zbliżona do rodzaju pracy wykonywanej przez osoby wolne, posiadające określone kwalifikacje i wiedzę, co wynika z pewnego podobieństwa *proxeneta* do mandatariusza.

Według P. Domínguez Tristán²³ we fragmencie D. 50.14.3 jest mowa o profesjonalnych mediatorach, czy raczej pośrednikach – *est enim proxenetae modus*, którzy uczestniczą w dokonywaniu czynności prawnych, np. umowy sprzedaży. Oznacza to, że już za czasów Ulpiana w Rzymie istniała grupa profesjonalnych pełnomocników handlowych, którzy prowadzili swoją działalność na polu

²² J. Sondel, s.v. *sorditus*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski...*, s. 891.

²³ P. Domínguez Tristán, *Una aproximación...*, s. 255–276.

gospodarczym w celu promowania i rozszerzania handlu pomiędzy mieszkańcami Rzymu a kupcami przyjezdnymi. To odróżniało ich od innych pośredników funkcjonujących wówczas w sferze pozahandlowej, m.in. w obszarze pośredniczenia w zawieraniu małżeństwa czy też poszukiwania klientów dla prostytutek²⁴.

Istotna informacja, jaka wynika z fragmentu D. 15.14.3, odnosi się do kompetencji namiestnika prowincji w postaci rozstrzygania sporów dotyczących wynagrodzenia *proxeneta*. Z usytuowania tego passusu w *Palingenesia* wynika, że wynagrodzenie *proxeneta* nie miało tego samego charakteru co wynagrodzenie osób wykonujących wolne zawody na podstawie umowy. Jak zostało nadmienione, podstawa prawna działalności *proxeneta* nie była pewna. Stąd Ulpian pisał: [...] *solent praesides cognoscere: sic tamen, ut et in his modis esse debeat et quantitatis et negotii, in quo operula ista defuncti sunt et ministerium qualequale accommodaverunt*. Namiestnicy prowincji w przypadku sporu dotyczącego wysokości wynagrodzenia pośredników byli uprawnieni do rozpoznania zasadności roszczenia co do wysokości wynagrodzenia za pracę. Namiestnicy przy ocenie zasadności wysokości żądanego wynagrodzenia przez pośrednika mieli obowiązek uwzględnić rodzaj wykonywanej pracy oraz rodzaj czynności prawnej, zawieraniu której pośrednicy towarzyszyli. Wynagrodzenie pośrednika było określane terminem *hermeneutikon*.

W kolejnym zdaniu trzeciego analizowanego fragmentu (D. 50.14.3) Ulpian wskazuje na trzy grupy działań, jakie mógł podejmować pośrednik: *peti apud eos poterit, si quis forte condicionis vel amicitiae vel adsessurae vel cuius alterius huiusmodi proxeneta fuit: sunt enim huiusmodi hominum (ut in tam magna civitate) officinae*. Pierwsza grupa czynności została określona pojęciem *amicitia*. Były to czynności, dla dokonania których szczególne znaczenie miała przyjaźń. Mogły to być więc czynności zmierzające do skolidowania stron małżeństwa, ale również, a może przede wszystkim chodziło o towarzyszenie pośrednika przy dokonywaniu czynności handlowych opartych na dobrej wierze.

Druga grupa czynności, które mogły być podejmowane przez pośredników, została określona terminem *adsessurae*. Pojęcia *adsessores* używano pierwotnie na określenie urzędników zatrudnionych w wymiarze sprawiedliwości, najczęściej w charakterze prawników, w okresie późnego cesarstwa odnosiło się ono również do innych urzędników pracujących w urzędach publicznych. Posady te były opłacane, stąd wiele osób ubiegało się o takie miejsca pracy. Zainteresowani takimi posadami mogli też korzystać z profesjonalnej pomocy ze strony właśnie pośredników²⁵.

²⁴ A. Chastagnol, *L'impôt de proxénètes*, w: *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana. IX Convegno internazionale*, red. G. Crifò, S. Giglio, Perugia 1993, s. 429–437.

²⁵ A. Berger, s.v. *Adsessores*, w: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, New York 1953, s. 351.

Ostatnia grupa czynności podejmowanych przez pośrednika została określona jako: *vel cuius alterius huiuscemodi proxeneta fuit*. Jest to bardzo ogólne sformułowanie, jednak ważny jest tutaj zwrot *huiuscemodi*, oznaczający czynności podobne do wcześniej wskazanych. Stąd w ostatnim zdaniu trzeciego fragmentu jest mowa o: *Est enim proxenatarum modus, qui emptionibus venditionibus, commerciis, contractibus licitis utiles non adeo improbabili more se exhibent*. Są to więc typowe czynności, w których pośrednicy biorą udział przy zawieraniu umowy sprzedaży, a także przy innych czynnościach, zwłaszcza umowach prawnie dozwolonych.

Wreszcie do rozważenia pozostaje kwestia zakresu odpowiedzialności *proxeneta* za swoje działania. M. Brutti twierdzi, że odpowiedzialność pośrednika handlowego była ograniczona wyłącznie do skutków czynności prawnej, zawieraniu której ów pośrednik towarzyszył. Stąd Ulpian posługuje się terminem *ministerium quale quale accommodaverunt*²⁶.

Wnioski końcowe

Wiele współczesnych instytucji i rozwiązań prawnych ma swoje korzenie w prawie rzymskim. Jedną z takich instytucji jest pośrednik handlowy określany terminem *proxeneta*. Instytucja ta jest dość dobrze rozpoznana w literaturze prawnohistorycznej zagranicznej, zaś w polskiej doktrynie romanistycznej nie została zauważona. Brak jej opracowania w polskiej literaturze romanistycznej nie pozwala na uwzględnienie rzymskich korzeni instytucji pośrednika handlowego we współczesnych opracowaniach. Celem niniejszego studium nie było wyłącznie wypełnienie krajowej luki poznawczej, lecz ponadto przeprowadzenie pogłębionej analizy źródeł prawa rzymskiego, która pozwoliła na uchwycenie jego specyfiki w tamtych czasach.

Sam termin *proxeneta* pochodzi z języka greckiego, ale występuje również w rzymskich tekstach literackich już w końcu okresu republiki w kontekście aktywności polegającej na koligaceniach małżeństwa czy poszukiwaniu klientów dla prostytutek (*lenocinium*)²⁷. Niemniej już pod koniec republiki termin ten był odnieszony do osób zajmujących się wspomaganiami stron w różnych transakcjach handlowych przy pomocy swojej specjalistycznej wiedzy.

²⁶ M. Brutti, s.v. *Mediazione*, w: *Enciclopedia del Diritto*, t. 26, Milano 1976, s. 12–32.

²⁷ H.M. Castelo, *Contrato de mediação: estudo das prestações principais*, Lisboa 2013, s. 60–61.

Analiza trzech tekstów autorstwa Ulpiana (D. 50.14.1–3) pozwoliła na zdefiniowanie istotnych problemów wymagających rozwiązania. Pierwszym i najważniejszym zagadnieniem było określenie zasad wynagrodzenia. Ulpian jednoznacznie stwierdził, że pośrednik ma prawo do wynagrodzenia, którego może dochodzić drogą cywilną przed namiestnikiem prowincji.

Drugi istotny problem stanowiła podstawa prawna, w oparciu o którą *proxeneta* mógł podejmować działania. Nie ulega wątpliwości, że pośrednik mógł działać na podstawie umowy – *pactum proxeneticum*. Z analizy tych trzech fragmentów wynika, że pośrednik mógł także podejmować działania za przyzwoleniem drugiej strony lub stron czynności prawnej, które korzystały z jego usług.

Praca pośrednika handlowego doskonale wpisywała się w kontekst rozwoju handlu w antycznym Rzymie. Kupcy przemierzający się na rozległych terytoriach imperium, korzystając z usług pośredników handlowych z łatwością mogli zapoznać się z obowiązującym lokalnie prawem, zwyczajami, ale przede wszystkim skorzystać z możliwości nawiązania kontaktów handlowych. Pomimo tej ważnej roli społecznej, jaką pełnili *proxenetae*, nie cieszyli się oni dużym uznaniem społecznym, o czym wspomina Ulpian w słowach *quod et sordidum*, a to zapewne z powodu wynagrodzenia, jakie otrzymywali za swoje usługi przy niewielkim (w odbiorze społecznym) nakładzie pracy.

Bibliografia

- Annichini A.L., *El Tractatus de proxenetis, et proxeneticis de Benvenuto Stracca (1509–1578)*, Revista Lex Mercatoria. Doctrina, Praxis, Jurisprudencia y Legislación 2017, nr 5.
- Ansaldi A., Straccha B., *Discursus legales de commercio et mercatura: cui adjecti sunt Ben. Stracchae tractatus duo de assecurationibus et proxenetis atque proxeneticis*, Genevae 1718.
- Berger A., s.v. *Adessores*, w: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, New York 1953.
- Brutti M., s.v. *Mediazione*, w: *Enciclopedia del Diritto*, t. 26, Milano 1976.
- Castelo H.M., *Contrato de mediação: estudo das prestações principais*, Lisboa 2013.
- Cerami P., Petrucci A., *Lezioni di diritto commerciale romano*, Torino 2002.
- Chastagnol A., *L'impôt de proxénètes*, w: *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana. IX Convegno internazionale*, red. G. Crifò, S. Giglio, Perugia 1993.
- Dominguez Tristán P., *Una aproximación a la figura del proxeneta a tenor de D. 50,14 y su proyección al Derecho actual*, w: *El derecho comercial, de Roma al derecho moderno. IX Congreso Internacional, XII Iberoamericano de Derecho Romano. Las Palmas de Gran Canaria 1, 2 y 3 de febrero de 2006*, t. 1, red. S. Bello Rodríguez, J.L. Zamora Manzano, Las Palmas de Gran Canaria 2007.
- Fadda C., *Istituti commerciali del diritto Romano*, Napoli 1987.

- Findekeller J.S., *Disp. inaug. iur. de proxenetis et proxenetis, vulgo Macklern und Macklerlohn*, Dresden 1669.
- Garrido Arredondo J., *Mediación y mediadores en el tráfico jurídico romano*, Anuario de historia del derecho español 2002, nr 72.
- Grzybczyk G., *Różne formy pośrednictwa*, Rejent 1998, nr 2.
- Heumann G.H., *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1891.
- Lázaro Guillamón C., *La transactio romana y el actual acuerdo de mediación*, Studia Prawnoustrojowe 2014, nr 25.
- Lozano M., *El proxeneta: la historia real sobre el negocio de la prostitución*, Barcelona 2017.
- Meyer W., *Disputatio Iuridica Inauguralis De Proxenetis Et Proxenetis*, Duisburg 1718.
- Michel J., *Gratuité en droit romain*, Bruxelles 1962.
- Piquer Mari J.M., *Algunas consideraciones acerca del mediador comercial o «proxeneta» en el pensamiento de Ulpiano*, w: *El derecho comercial, de Roma al derecho moderno. IX Congreso Internacional, XII Iberoamericano de Derecho Romano. Las Palmas de Gran Canaria*, t. 2, red. S. Bello Rodríguez, J.L. Zamora Manzano, Las Palmas de Gran Canaria 2006.
- Rott-Pietrzyk E., Grochowski M., *Umowy pośrednictwa w obrocie towarami lub usługami: część ogólna i umowa agencyjna (projekt reformy)*, Transformacje Prawa Prywatnego 2020, nr 1.
- Sokala A., *Lenocinium w prawie rzymskim*, Toruń 2010.
- Sondel J., s.v. *condictio*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001.
- Sondel J., s.v. *sorditus*, w: J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2001.
- Straccha B., *De proxenetis et proxenetis*, Francoforti 1593.
- Wójtowicz E., *Obowiązek lojalności w umowach pośrednictwa handlowego*, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 3644. Przegląd Prawa i Administracji 2015, nr 101.